

Szigorúan ellenőrzött mondataink

Egyedülállóan érdekes könyvet publikált Vörös László, a *Tiszatáj* 1975 (április 15.) és 1986 (nov. 1.) között volt főszerkesztője. A kötet alcíméből („A főszerkesztői értekezletek történetéből 1975–1986”) sejtethető, hogy történeti jellegű és igényű munkát tart kezében az olvasó, ami azonban igazán különlegessé teszi ezt a „dokumentummemoárt” az az, hogy a szerző – mint főszerkesztő – már (csaknem) három évtizeddel ezelőtt *elkezdte* írni följegyzéseit, melyekből azután – hosszú és alapos kutatómunka után – egyszer csak könyv kerekedett.

Mindenekelőtt egy (valóságos alapú) lélektani szituációt érdemes magunk elé képzelni. Vörös László főszerkesztő úr – meghívásai lévén – rendszeresen látogatja az MSZMP kultúrpolitikát irányító vezetőik által szervezett főszerkesztői értekezleteket a Járszai Mari téri Fehér Házban (néha a Művelődési [Kulturális] Minisztériumban), miközben minden ott elhangzott lényeges (és kevésbé lényeges) információt, történetet, eseményt *följegyez*, majd hazafelé a szegedi gyors valamelyik kupéjában folyamatos egészszé formálja a följegyzésvázlatokat. Ebben a magatartásban, gesztusban sokkal több tudatosság rejlik, semmint legtöbbször hasonló följegyzései körül (hogy ti. soha többé nem néztünk bele a kényszeredetten papírra vetett ákombákomainkba): Vörös László ugyanis láthatóan *készült* arra, hogy egyszer majd... Nos hát *ez* az igazán megszenvedett és kiérlelt szerkesztői (egyáltalán: emberi) optimizmus, és *ő* aztán igazán hűséges és tárgyyszerű, megbízható krónikás, hiteles tudósító.

A másik – második – nagy vonulat e könyvben (terjedelemben sokkal nagyobb, és így válik cáfolhatatlan kordokumentummá és hallatlanul *szórakoztató* [ma már!] olvasmányává ez a történetesorozat) a szerző önálló – nyilván már utólagos – kutatómunkája nyomán föltáruló, megint csak tagadhatatlan politikai valóság: a sok-sok dokumentum egy-egy mondatában reánk csapó, lassacskán persze puhuló, de azért mégiscsak – szellemi értelemben legalábbis – diktatúra: a hetvenes-nyolcvanas évek Magyarországnak erősen irányított *ideológiai* mechanizmusa.

Telitalálat (és áthallása miatt is szellemes) a kötet címe: *Szigorúan ellenőrzött mondatok*, bizony *valamennyiünk* mondatait ellenőrizték, utólag mindenképpen. Szerzők, szerkesztők, főszerkesztők – nem volt kivétel. (S ha netán mégis akadt, annak is ugyanaz volt – végső soron – az oka, egyszersmind az értelme.) S amonnan nézve: „lám-lám, ebben az országban minden a legnagyobb rendben halad, már a szocializmus is régen fölépült volna, ha nem lennének megátalkodott főszerkesztők, akik minden felső figyelmeztetés ellenére folyton hibás írásokat közölnek...” – így pillant vissza ironikus mosollyal évtizedek távlatából Vörös főszerkesztő úr.

S vajon hogyan szerkesztette meg saját könyvét? Elsőrangúan! Elégge nyilvánvaló, ha beérte volna azzal, hogy egykori jegyzeteit publikálja, egyfelől nem kerekedett volna könyv az egészből, másfelől – monotonosága miatt – egy idő után unalmas lett volna. Ráadásul ma már jóval kevesebben vagyunk, akik még pontosan tudjuk, ki kicsoda (volt), mi mi-csoda (volt), azaz a „széles olvasórétegek” már nemigen emlékeznek – például, mondjuk – a Lăncrănjă-vitára (botrányra), de talán még *A fiú naplójából* című ominózus Nagy Gáspár-versre sem. Vörös László tehát sokkal szélesebb, tágabb szellemi tablót tár most eléink, utánajárt a főszerkesztői értekezleteken (és a „kommunista aktivákon”) elhangzott témáknak. Olyan ez a kötet mint egy gazdag számítógépes adatbázis: ide-odakapcsolásokkal (a címszóról, a címtémáról indulva) föltárulnak a dolgok összefüggései, az olvasót valamennyi tudni érdemes kapcsolati hálóval megismerteti a szerző. Mindezt élvezetes, egyáltalán nem kárörvendő, de azért az iróniával – helyesen – gyakran élő stílusban, szép, pontos, kerek fogalmazásban. Vörös László főszerkesztő úr fölszabadultan, a pártszékház VII. emeleti – tényleg roppant nyomasztó – légkörétől megszabadulva, szinte vidáman néz szembe a történelem színpadán – remélhetőleg végleg – megbukott szellemi (de azért mégiscsak valóságos) kísértetekkel.

Az író-szerkesztő magabiztos ura a hatalmas anyagnak. Ez már a tartalommutatóból is percek alatt kiderül: a kötet egyik erőssége ugyanis maga a konstrukció, a szerkezet (a szerkesztés). A könyvet forgatva olyasmi érzésünk támad, mintha egy régi, feliratozott dokumentumfilmét néznénk, amelyben – szinte kedves keresetlenséggel – fölhívják a nézők figyelmét arra, amire leginkább figyelnie kell. A képlet ennek megfelelően egyszerű: tágabb kerethúzás, ezen belül fő- és altémák, és csak a kötet utolsó hatodában kerül sor ama személyes följegyzések közlésére.

A szerkezet tehát egyszerű, ám a kivitelezés, a megvalósítás korántsem lehetett az: dicséretére válik a szerzőnek (még az is), hogy sehol nem érezni „menet közbeni” írói-szerkesztői erőfeszítést, szerkesztői elbizonytalanodást, sem írói, úgymond leleplező mellldöngetést, sem csikorgató megvalósítani akarást. Szépen, simán futnak a sorok, s futunk velük mi, olvasók is.

*

Az egész ideológiai és politikai szituációhalmaz (úgyszólván ez az alaphelyzet) *groteszk reménytelenségét* már a könyv elején föltárja a szerző, amennyiben: „Az élő irodalom minden esetben [...] túlhaladta az elvi elvárásokat a társadalombírálat tekintetében is, mindig az irodalompolitika kényszerült utólagos korrekciókra [...]” (Így ment ez több évtizeden keresztül.) A pártirányítás egyrészt folyvást a valóság alapú (szocialista realista) típusú kritikára buzdít, másrészt hőkölve szembesül ugyanezekkel a (persze nem mindig „szocialista realista”) bírálatokkal, nemegyszer kihívásokkal. Az alaphelyzetnek persze megvolt a maga tényleges, végzetszerűnek tűnő drámaisága (például az *Új Forrás* akkori főszerkesztője minden bizonnyal ebbe halt bele): „a főszerkesztők különleges helyzetben voltak: keresztútzben álltak az irodalompolitikai elvárások és az írói törekvések (s rajtuk keresztül a közönségigény) között”.

*

A „leghalálosabb” közléspolitikai bűn a szovjetbírálat volt. De még a „személyi kultusz”-t vagy egy szovjet színházi előadást is kockázatos volt bírálni. Hát még a szovjet fel-

szabadító katonák barbárságait dokumentálni... Aztán: „Külügyekben nincs pardon”. Folytassuk: „nacionalizmus” (benne például: Illyés: *Válasz Herdernek és Adynak*; Köteles Pál: *Töprengés egy torzkép előtt*; Jon Länrcränjan: *Gondolatok Erdélyről* stb.); „rendszerbíráló” (annak keményebb és puhább változatai), a törvénytelenések emlegetése – és így tovább.

Am lehetséges (és szükséges) Vörös László mindezekre vonatkozó utólagos reflexióira figyelni. Azt mondja, hogy saját „marxista elégedetlensége” sokszor abból fakadt, hogy ez a politika „nem volt igazán marxista”. (Vörös László mint egyetemi oktató a legalaposabb Marx-kutatók közé számított abban az időben.) Úgy látta, hogy a *szorongó diktatúra* igazából antimarxista volt. (Legalábbis Marx [részben Engels] szabadság- és demokrácia-elméleteinek értelmében.) „Ez a kultúrpolitika fényévnyi távolságra volt attól [...] a marxizmus megállapításától, amely szerint a proletárforradalmak megkülönböztető sajátossága, hogy szüntelenül bírálják önmagukat, folyton megszakítják saját menetüket, kegyetlen alapos-sággal gúnyolják saját kísérleteik felemás voltát, gyatraságait, stb.”

Hát mit mondjunk: Vörös László romlatlan humanizmusa (tán egy kissé már naiv idealizmusa?) e ponton is tetten érhető. Akárcsak egy üdvözítőnek gondolt vallási áramlat becsületesen hívő tagja, aki észreveszi, hogy a fő- és alpróféták folyamatosan csalnak és hazudnak. Egyszerűen azzal, úgy, hogy önmaguk alaptételeit sem teljesítik, nem azok szerint működnek a mindennapokban. (Ez a nemes gerjedelemmé szublimálódott fölháborodás is motiválhatja lehetett Vörös főszerkesztő úr gondosan kitervelt és hatásosan kidolgozott magánakciójának: e könyv megszületésének.)

Konkrét és izgalmas (mert földévezve megragadó) tényfelsorolásra, a legfontosabb „közlétspolitikai hibák” bemutatására is vállalkozik a szerző. S éppen ez a sok-sok konkrétum a csattanós bizonyítéka – természetesen – mindannak, amit Vörös László általánosságban is megfogalmaz, kifejt a Kádár-éra ideológiai-szellemi irányítógépezete alighanem tragikusan értelmetlen, következképpen abszurd világáról. Ennek során elérkezik a kétszeres Nagy Gáspár-ügy történetének részletes leírásához, s a második botrány országotvilágot bejáró következményeinek leghitelesebb – mert hiszen vele, velük esett meg – elemzéséhez és dokumentálásához. Ekkortájt, a nyolcvanas évek közepén már mindenki érezhette a fennálló rezsim borulásának jeleit (csak éppen azt nem tudta senki, mi jön utána); éppen emiatt érezhettük már akkor a *Tiszatáj* ellen „keményen” fellépő hatalmi korifeusok cselekedeteit, leveleinek stílusát reménytelenül hiábavalónak, már-már nevetésgesnek. (Ha nem is volt éppen kedvünk nevetni.) Miként a szerző fogalmaz: „Itt [...] már egy gyengülő hatalom utolsó kétségbeesett erőfeszítéseinek, csapkodásainak egyikéről volt szó, menteni a menthetőt.”

A „puhább” rendszerbírálókat közé tartozott – hogy folytassuk a bűnlajstromot – „a hatalommal való visszaélés ábrázolása”, „a fekete lakkozás”, „a rossz társadalmi közérzet kifejezése”, a „kettős” publikálás tilalmának a megszegése, a nyugati magyar irodalom témájának „túldimenzionálása”, a „történelmi események és személyek ’hibás’ értékelése”, a „marxista vagy nem marxista” kérdés boncolgatása, és persze: az „egyebek”.

Külön fejezetet szentel a szerző az „irodalmi viták”-nak, mely viták persze nemcsak – talán egyáltalán nem – az irodalomról szóltak (hiszen ekképpen inkább az erre hivatott MTA-intézet keretei közé tartoztak volna), hanem éppen hogy a fennálló rendszer korlátait ütögették-feszegették; több demokráciát, valódi pluralizmust, nagyobb szabadságot, au-

tonóm művészeti életet s teljesebb nemzeti hagyományt, nyitottabb európaiságot hangoztatva, igényelve, követelve. Azt is jól érzékeli (és demonstrálja) Vörös László, hogy ezekben a vitákban a hatalom ilyen-olyan marxista vonulataival szembefordulók köreiben jól látszott már a (későbbi) „demokratikus ellenzék” liberális hangütése, valamint a (későbbi) népi-nemzeti eszmekör hagyományosabb értékvilága. (Juhász-vita, Mészöly-vita, „Továbbjutni, ha lehet”-vita.) Így azután valóban *sokszínű*, valóban érdekes és tanulságos a jelzett időszak szellemi térképe, mondhatnánk: *méltó* a részletes elemzésre.

*

Miként már említettük: a *Szigorúan ellenőrzött mondatok* teljes tartalmának csak egy kis részét adják a szerző főszerkesztői értekezleteken (és „kommunista pártaktívák”-on) papírra vetett jegyzeteinek a feldolgozott, rendszerezett és súlyozott változatai. Ezek is a kötet vége felé. De talán éppen a csattanójaként. (Vagy ha úgy tetszik: a történeti fejtegetéssorozat személyes tanúságtételeként.) E fejezetben is jellemző a dolgok komolyan vételének történeti igényessége, amely azonban e helyütt sem zárja ki a távolságtartóan finom iróniát. Éppen úgy, mint a korábbi fejezetekben Vörös László differenciálja, alkorszakokra bontja az 1975 és 1986 közötti bő évtized politikai periódusát, szépen érzékeltetve a hatalom hangnemének és eszköztárának a változásait. (1975–1980; 1981–1982; 1983–1986.) Az elsőben „még kevés a baj – kevés a mondanivaló” is (mármint a párhatalom részéről). A másodikban sűrűsödnek a gondok – következőképp meghosszabbodnak az értekezletek. Majd a nyolcvanas évek közepétől megkezdődik a sodródás, ám „igazi veszélyérzet nélkül”. Az olvasó végigélvezheti-mulathatja vagy éppen csodálhatja ezeknek a stációknak egyedülállóan érdekes, bumfordi politikai játékait, groteszk fordulatait, bukott hőseinek ágálását és – ezzel szemben – a csendes háttérszereplők elnyomhatatlanul továbbmunkálkodó szívósságát.

*

A fenti történetek idején a valódi, a hiteles marxizmust valló és kereső főszerkesztő e könyvének utolsó fejezetében összefoglalja a szóban forgó irodalompolitika zűrzavaros hullámzásainak kitapinthatóan meghatározó vonulatait. Tény – írja –, hogy „ez a kultúrpolitika [...] jóval liberálisabb volt, mint a korábbi. Az is tény, hogy a 'gumifalak' egyre rugalmasabbak lettek.” A hatalom persze megpróbálta – mindig is megpróbálja – akaratát érvényesíteni, azt az írókra rákényszeríteni, ám az irodalom öntörvényei olyan valóságos erővé, szilárd láncolattá álltak össze, amellyel szemben – különösen saját erejének folyamatos csökkenése körülményei között – ugyanez a hatalom már nem volt képes akaratát érvényesíteni. Az alapvető feszültség – nem ritkán tragikus, groteszk felhangokkal – abban állt, hogy „az elvi irányvonal sohasem találkozott igazán a művekben élő irodalommal és intézményeinek törekvéseivel”. Ezek a hatalmi elvek ugyanis eleve „nem voltak jók és kielégítőek, mert távolról sem biztosították az irodalomnak és a művészeteknek az öntörvényeivel összhangban lévő kellő autonómiát”. Mivel ez a rendszer alapelveiben bizonyult önellentmondónak (hazugnak), szüksége volt a lépten-nyomon való túlbiztosításra, a túlbuzgóságra. Örökösen szorongásos állapotban, félelemben működött: vajon melyik percben, pillanatban lepleződik le (jövátételtenül) önnön abszurditása. Másfelől – ugyanebből következően – állandóan azon kellett töprengenie-tépelődnie, hogyan szorítsa vissza, hogyan büntesse meg a „közlétpolitikai hibákat” elkövető írókat, szerkesztőket.

„Egy biztos – vonja le a végkövetkeztetést (s a végeredményt) a szerző –: irodalmunk minden politikai közegellenállás ellenére sikerrel vívta meg a maga szellemi szabadságharcát, miközben mindvégig fontos és cselekvő munkása volt egy demokratikusabb társadalmi berendezkedés létrehozásának.”

*

Egykori (fő)szerkesztő kollégáim nevében is köszönöm Vörös Lászlónak ezt a kiváló könyvet, minthogy valamennyiünk (legalábbis a többségünk) hitéről, lelkiületéről, szerepvállalásaink értelméről fogalmazott meg máig erő tanulságokat. (Szeged, 2004. Tiszatáj Könyvek.)

Monostori Imre

